

Libellenvereniging Vlaanderen vzw

NIEUWSBRIEF LIBELLENVERENIGING VLAANDEREN

1 juli 2011

Libellenvereniging Vlaanderen vzw

- p/a Geert De Knijf,
Matrouwstraat 10
9661 Brakel
België
- E-mail:
geert.deknijf@inbo.be
- Website:
www.odonata.be
- libellenforum:
www.odonata.be/divan

In dit nummer:

EDITO	1
HERONTDEKKING SIERLIJKE WITSNUITLIBEL IN BELGIË	2
UITZONDERLIJK LIBELLEN-VOORJAAR 2011	4
MASSALE AANTALLEN NOORDSE WITSNUITLIBEL	8
HOE ZIT HET MET DE KEMPENSE HEIDEUBEL IN BELGIË ?	9
EXCURSIEKALENDER	11
VERSLAG EXCURSIE WEERRIBBEN MEI 2011	13

Beste lezer,

Na de erg gesmaakte studiedag dit voorjaar in Leuven zijn we hier al met een tweede nieuwsbrief. Net voor de zomer, maar het libellenseizoen is wel degelijk al gestart. En het ging er hard aan toe. Schitterende vondsten die zeker deels het gevolg waren van de uitzonderlijke zonnige en droge lente. Zadelibellen uit Afrika die op flink wat plaatsen bij ons gespot werden, Glassnijder die het naar het westen van het land uitbreidend duidelijk goed doet, Vroege glazenmaker enzoverder. En niet in het minst de herontdekking in België van de Sierlijke witsnuitlibel na een afwezigheid van niet minder dan een eeuw.

Je leest er alles over in die nummer.

Een gekende soort, maar die het opvolgend waard is betreft de Kempense heidelibel. Ze doet het in Europa niet meer zo goed en werd ook bij ons zeldzamer. Het is trouwens de enige soort van bij ons die op de Europese Rode Lijst figureert ! Daarom in augustus een extra excursie met als doel een idee te krijgen van haar huidige populaties in de Kempen. Details en achtergrondinformatie op deze pagina's.

Nog even melden dat deze nieuwsbrief zowel gedrukt (zwart) als digitaal in de vorm van een PDF (kleur) beschikbaar. Dit laatste is zeker aantrekkelijk voor de kleurenfoto's.

Ik wil er aan herinneren dat bijdragen voor deze nieuwsbrief welkom blijven. Een kleine nota over een bijzondere waarneming, het verslag van een inventarisatie, of gewoon iets bijzonders al dan niet geïllustreerd met (kleuren)foto's is welkom. Marc Tailly

Lid worden kan door overschrijving van
- **20 euro**, met vermelding "gewoon lid" (nieuwsbrief LVV, tijdschrift Brachytron)
- **25 euro**, combilid met NVL (ook hun nieuwsbrief)
- **13 euro**, indien jonger dan 25 jaar met vermelding "jeugd lid + geboortedatum"
- **30 euro**, met vermelding "gewoon lid + atlas"
op IBAN BE15 5230 8024 3630
of rekeningnummer **523-0802436-30** van
Libellenvereniging Vlaanderen vzw.

Werkten mee aan dit nummer (in willekeurige volgorde): Christophe Brochard, Pieter Vantiegheem, Davy De Grootte, Jurgen Dewolf, Ward Vercruysse, Simon Feys, Peter Adriaens, Tim Adriaens, Marc Tailly, Geert De Knijf, Albano Soares.

Herontdekking van Sierlijke witsnuitlibel *Leucorrhinia caudalis* (Charpentier, 1840) in België na een eeuw afwezigheid

Pieter Vantieghem, ptr.vantieghem@gmail.be

Davy De Groot, dgdavy1980@gmail.com

Jurgen Dewolf, jurgen_dewolf@yahoo.be

Summary: Rediscovery of *Leucorrhinia caudalis* (Charpentier, 1840) in Belgium after a century of absence. On the 21st of May 2011 a population of Lilypad Whiteface (*Leucorrhinia caudalis*) was found at an old sand pit in Fouches, province of Luxembourg, in the very south of Belgium. In the following weeks the species was seen at four other places. These constitute the first sightings and the discovery of a population of *Leucorrhinia caudalis* in Belgium since the records of the 19th century.

In de vooravond van 21 mei 2011 bezochten de auteurs na een warme dag vol natuurstudie een vijver in een oud deel van een zandgroeve in Fouches, provincie Luxemburg. Ongeveer de eerste libel die om 17u25 in beeld kwam was een uitgekleurd mannetje Sierlijke witsnuitlibel (*Leucorrhinia caudalis*) zonnend bovenop een afgebroken rietstengel. Na van de eerste schok bekomen te zijn, bleken er op de drijvende waterplanten tussen de waarnemers en het eerst waargenomen exemplaar nog minstens drie exemplaren te zitten. De vijver, waarvan de oevers niet overal even eenvoudig toegankelijk zijn, werd verder geïnspecteerd en minstens 15 exemplaren werden geteld, bijna allemaal mannetjes maar ook minstens één en mogelijk een tweede copulae. De meeste mannetjes waren te vinden op de drijvende watervegetatie, die vooral bestond uit Drijvend fonteinkruid (*Potamogeton natans*), een aantal ook op afgebroken rietstengels, uit het water stekende stenen of dode takken.

De volgende dag, 22 mei 2011, werd de plaats door heel wat andere gealarmeerde libellenliefhebbers bezocht en leverde een telling niet minder dan 38 exemplaren op. Gezien het grote aantal dieren kan er van uitgegaan worden dat de soort op deze plaats al langer aanwezig is. De soort heeft in normale omstandigheden een tweejarige larva-

Foto 1: Sierlijke
witsnuitlibel mannetje
op 4 juni 2011
te Fouches.
Foto
Pieter Vantieghem

Foto 2: Zandgroeve in Fouches, waar deze Sierlijke witsnuitlibel gevonden werd.
Foto Pieter Vantieghem

le cyclus, een eenvoudig rekensommetje leert ons dus dat de soort wellicht in 2009 of vroeger op deze plaats aangekomen moet zijn.

Twee dagen na deze eerste waarneming werd op 23 mei 2011 een exemplaar gezien en gefotografeerd door Luc Simon nabij Malmedy, provincie Luik ([mail forum Gomphus 23/05/2011](mailto:forum.Gomphus@libellen.net)) en op 24 mei 2011 werd een exemplaar gezien boven de Chiers te Rovroy, provincie Luxemburg (pers. med. Ward Vercreyusse). Alsof dit alles nog niet voldoende was, werden er op 2 juni 2011 een mannetje waargenomen op een visvijver bij Villers-en-Orval en nog een mannetje boven de Semois bij Chiny en Florenville, beide in de provincie Luxemburg gelegen (pers. med. Ken Lossy).

Deze waarnemingen betreffen de eerste waarnemingen van Sierlijke witsnuitlibel in België sinds de 19de eeuw (De Knijf et al. 2006) maar komen toch niet helemaal onverwacht. In 2006 werd de soort in Nederland herontdekt na een afwezigheid van 36 jaar, en wel in Maastricht (Zuid-Limburg) op hooguit 1km van de Belgische grens (www.libellenet.nl). Daarnaast bevinden zich populaties in de aangrenzende Franse regio Lorraine en werd de soort recent ook in het Groothertogdom Luxemburg gevonden op minder dan 50 km van de Belgische grens (De Knijf et al. 2006). Het blijft dus uitkijken voor verdere waarnemingen van deze soort in het oosten en het zuiden van het land.

Foto 3: Sierlijke witsnuitlibel, lege larvehuid, mei 2011 te Fouches.
Foto Tim Adriaens

Referenties:

De Knijf G, Anselin A, Goffart P & Taily M (2006) De Libellen van België: verspreiding—evolutie – habitats. Libellenwerkgroep Gomphus samen met Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO), 368pag.

Uitzonderlijk libellenvoorjaar 2011

Tim Adriaens, Ward Vercruyssen en Simon Feys

Summary: An exceptional dragonfly spring in 2011. An very sunny and dry spring clearly led to a number of exceptional observations of dragonflies in Belgium and further western Europe. After a message from Portugal telling that thousands of *Anax ephippiger* migrated north it was hoped that a few of these would be seen in the low countries as well. In Belgium between 22th of april and 24th of may at least 12 specimens of this species were observed, a unequalled number for the country. *Brachytron pratense* had been historically known from the neighbourhood of Ghent and had been rediscovered in 2002. But this spring this rather rare species was found in a lot of sites in the province of Eastern Flanders and was even discovered for the first time in the province of Western Flanders.

De uitzonderlijke weersomstandigheden dit voorjaar (een overdaad aan zonnuren en zeer weinig neerslag) zijn wellicht gelinkt aan het nazinderen van het klimaatfenomeen La Niña in de Atlantische regio. Deze zorgt voor een afkoeling in het brongebied van de golfstroom, waardoor ook West-Europa relatief koud zeewater kreeg. Gevolg: een extreem zonnige en droge lente. Ook voor de maand juni belooft dit volgens sommige voorspellingen zeer mooi weer met bovengemiddeld warme temperaturen. De uitzonderlijke weersomstandigheden lieten duidelijk hun sporen na op libellengebied. Een bloemlezing...

Foto 3: Zadellibel op migratie in Portugal begin april 2011. Foto Albano Soares

<http://www.flickr.com/photos/39280703@N08/>

Influx van Zadellibel *Anax ephippiger*

Op zes april dit jaar berichtte de Flickr site van Albano Soares (zie foto) over massale migratie van de Zadellibel *Anax ephippiger* langs de Portugese Atlantische kust. In Mira (tussen Lissabon en Porto) noteerde hij tot 20 voorbijvliegende dieren per minuut op hun trek naar het noorden. In totaal telde hij hier meer dan duizend Zadellibellen, waarvan sommige in tandem voorbijvlogen. Anderen zagen de dieren voorbijvliegen in Porto, of observeerden voorplantende Zadellibellen in Portugese stadsparken.

Op 13 april werd er zelfs eentje gespot op de Faeröer archipel, zowaar de eerste waarneming van een libel op deze eilandengroep in de noordelijke Atlantische oceaan (naar analogie met IJsland trouwens). Het kon niet lang duren of ook Vlaanderen had zijn eerste waarnemingen.

Ook in Nederland werd op 22 april een mannetje waargenomen in de duinen bij Casticum (omgeving Alkmaar) door Harm Niesen. Het vorige Nederlandse exemplaar dateert van juni 2007 (Weia Reinboud, Utrechtse Heuvelrug) (waarneming.nl). De allereerste Nederlandse Zadellibellen dateren van 1995 in de heide- en moerasgebieden van Budel-Dorplein tussen Weert (Noord-Brabant) en de Belgische grens (Edelaar et al. 1996). 1995 was dan ook een goed jaar voor Zadellibel, met meer dan 130 meldingen uit 14 landen (Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie 2002).

Op 10 mei 2011 werd er reproductief gedrag van Zadellibel waargenomen in Insviller,

in de Franse Lorraine (med. Jean-Pierre Boudot). Verder kom je met wat surfen uit op een hele hoop locaties in Europa (Devon, Cornwall, Kent, Brigueil-le-Chantre in Vienne, in het département du Nord), vaak meerdere exemplaren tegelijk. In de UK werd er vorig jaar al eentje gezien in oktober. In februari 2011 werd ze opnieuw waargenomen in Cornwall. De waarnemer rapporteert op zijn smakelijke blog eveneens een waarneming uit 1998 waarbij hij na lang aanhoudende zuidoostenwinden Saharazand op zijn wagen vond en enkele waarnemingen van treksprinkhaan deed in het gebied. Op deze blog staat ook een mooi overzicht van de waarnemingen van Zadellibel in de UK dit voorjaar, met onder andere foto's van een ei-afzettend vrouwtje (<http://www.cornishnature.co.uk/cornish-dragonflies/57-the-vagrant-emperor-an>).

Voor België was het alweer een tijdje geleden. In 2005 zag Ward Vercruysse een zadellibel in de Damvallei (Destelbergen), twee jaar later vloog er eentje in Cabourduinen in De Panne. Geert de Knijf deed een toevalstreffer op het dak van het INBO in Anderlecht tijdens de middagpicknick (De Knijf 2009).

Na het bericht over de massale migratie in Portugal waren de verwachtingen dit voorjaar dan ook hoog gespannen, en was het slechts een kwestie van tijd vooraleer er ook bij ons zadellibellen opdoken. Op 22 april was het dan zover, Diederik D'Hert zag enkele malen kortstondig een Zadellibel rondvliegen in Adinkerke. Twee dagen later vond Davy De Groote een exemplaar op de Callemoeie te Nazareth, ook deze was slechts kort aanwezig. Op 25 april zag Simon Feys door de telescoop een zadellibel rondvliegen boven de afgraving van de Bourgoyen te Gent, deze kon ook nog door enkele andere toegesnelde waarnemers gezien worden, de eerste twitchbare Zadellibel zowaar! Die dag was er overigens nog een waarneming door Geert Spanoghe in de Hoge Laken te Drongen. Op 1 mei werd nog een exemplaar gezien, ditmaal door Anny Anselin in de Sint-Margrietpolder (deze vloog richting Nederland...). Na deze reeks waarnemingen duurde het tot 13 mei voor de volgende waarneming, toen Frederic Van Lierop tijdens zijn middagpauze een Zadellibel zag rondvliegen boven het braakliggend terrein aan de Kliniekstraat te Anderlecht. Dit exemplaar aan de voordeur kon door verschillende INBO-collega's gezien worden. Vervolgens zag Michaël Vandeput er op 18 mei een vliegen boven de bezinkingsputten te Tienen, op 20 mei was er een waarneming door Jan Soors te Antwerpen. Op 30 mei zag Nicolas Vanermen er een te Zeebrugge (gefotografeerd door Peter Adriaens, meteen de eerste foto's van deze soort in België). Wie de interessante discussies over de determinatie van dit gefotografeerde beestje erop wil nazien, verwijzen we door naar de betreffende topic op het forum van waarnemingen.nl (<http://forum.waarneming.nl/smf/index.php/topic,146963.0.html>). Op 2 en 4 juni was ook een exemplaar aanwezig te Iddergem (Joost Mertens en Bruno De Bruyn).

Naast deze reeks zekere waarnemingen waren er nog verschillende minder zekere gevallen, meestal dieren die te snel voorbijflitsten om de kenmerken met zekerheid te kunnen vaststellen:

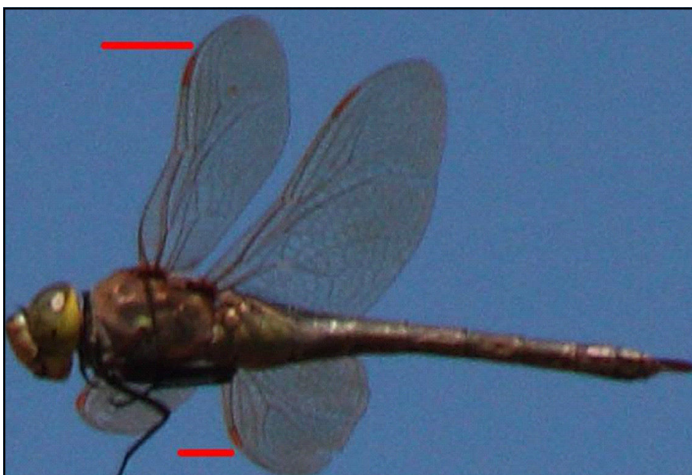

Foto 3: In mysterie gehuld: allicht de eerste foto van een Zadellibel in België, 30 mei 2011 Zeebrugge, foto Peter Adriaens

25 april 2011 tussen Assenede en Sas van Gent (Anny Anselin)
30 april 2011 Kalmthout, Kalmthoutse Heide (Frederic Van Lierop)
5 mei 2011 Rutten (Simon Feys)
8 mei 2011 Knokke-Heist, Albertstrand (Tim Adriaens)
21 mei 2011 Gent-Zuid, Sint-Pietersaalstraat (Bernard Van Elegem)

In Wallonië waren er voor zover bekend twee waarnemingen: op 13 mei te Lavaux-Sainte-Anne en op 24 mei te Fouches. In totaal werden dit voorjaar tot nu toe dus minstens 12 Zadellibellen waargenomen in België (10 in Vlaanderen en twee in Wallonië), een nooit eerder gezien aantal. Opmerkelijk is dat er in Nederland slechts twee exemplaren gezien werden gedurende deze periode.

De Zadellibel komt voor in woestijnachtige gebieden in subtropisch Afrika, het Midden-Oosten en Zuidwest-Azië (oostelijk tot Pakistan en Indië). De dieren planten zich voort in tijdelijke, ondiepe, warme en visloze watertjes vol muggenlarven in het natte seizoen (herfst). Ze ontwikkelen dan vrij snel (in 60-100 dagen) en overwinteren als imago. De levensduur van de larven is vaak korter dan die van de volwassen dieren. Haar biotoop en levenswijze deelt ze vaak met Zwervende heidelibel *Sympetrum fonscolombii*. De soort is een sporadische zwerver die grote afstanden kan afleggen. In warme droge jaren met strakke zuidenwind kan ze overal in Europa opduiken. Het is nu al duidelijk dat de zwervers van dit jaar op verschillende plaatsen tot voortplanting komen, ondermeer in de Languedoc (med. G. De Knijf).

Oost-Vlaanderen overspoeld door Glassnijders

Het voorjaar 2011 werd eveneens gekleurd door een revival van de Glassnijder *Brachytron pratense*. Op diverse plaatsen buiten de Antwerpse en Limburgse Kempen, het hoofdverspreidingsgebied in Vlaanderen (De Knijf *et al.* 2006), doken glassnijders op. Ward Vercruysse duikelde op verschillende locaties in de Damvallei te Destelbergen in totaal een tiental dieren op en stelde ook eileg vast (zie foto). De soort was historisch bekend van de Scheldevallei, op oude rivierarmen met laagveen, zo ook van dit moerasgebied ten oosten van Gent. Ze werd er in 2002 na meer dan vijftig jaar zonder waarnemingen teruggevonden door lokale libellenspotter Luc Meuris ([http://users.telenet.be/libdam2/LIBDAM artikelen.html](http://users.telenet.be/libdam2/LIBDAM_artikelen.html)).

De Damvallei is een laagveengebied met natte graslanden, ruigten en oude turfputten die voornamelijk als intensieve visvijvers gebruikt worden. Het gebied is verder bekend voor zijn stevige populatie Variabele waterjuffers *Coenagrion pulchellum*, Grote roodoogjuffers *Erythromma najas*, Smaragdlibellen *Cordulia aenea* en ook de - nog steeds zeer zeldzame - Vroege glazenmaker *Aeshna isoceles* vervolledigt het rijtje libellensoorten in dit door autosnelwegen doorkruiste laagveengebied. Het lijkt erop dat

Foto 3: Eileggend vrouwtje Glassnijder in de Damvallei (foto: 1/05/2011, Ward Vercruysse)

ook de libellen positief reageren op de recent uitgevoerde natuurherstelmaatregelen (zie het boek “De Damvallei een boeiend verhaal”). Nog in Oost-Vlaanderen werd door verschillende waarnemers een mannetje gezien op de afgraving in het stedelijk natuurreservaat Bourgoyen-Ossemeersen te Gent, voor sommigen een leuk toetje bij de zadellibel die daar op hetzelfde moment rondvloog (25 april) (Pieter Vantieghem, Wout Opdekamp, Davy De Grootte, Johannes Jansen, Jurgen Dewolf e.v.a). Nauwelijks een paar jaar na de herinrichting van dit gedeelte van het reservaat, werd dit stukje overstromde moerassige ruigte dus probleemloos gevonden door glassnijder. Het dier werd er van op de oever patrouillerend gezien samen met enkele vroege Gewone oeverlibellen *Orthetrum cancellatum*. In het Liedermeerspark in Merelbeke werd voortplanting waargenomen (Ward Verduyze). Verder waarnemingen in Meilegem (Davy De Grootte), Berlarebroek (Sander Bruylants) en de Bazelse polder (Frederic Van Lierop). Ook in de Waaslandhaven (Groot Rietveld) werden in 2011 voor het eerst op verschillende plaatsen glassnijders opgemerkt door ondermeer Geert Spanoghe, Kenny Hessel, Bart De Keersmaecker en Frederic Van Lierop. Aan de grondslag voor het opduiken van Glassnijders liggen vermoedelijk de uitzonderlijke weersomstandigheden, een warm voorjaar met aanhoudende oostenwinden. Hier en daar wordt ook de hypothese geopperd dat grote natuurontwikkelingsprojecten bij onze noorderburen, in gebieden die binnen vliegafstand liggen (o.a. Naardermeer, Biesbosch), zouden kunnen bijdragen aan de recent vastgestelde uitbreiding (med. G. Spanoghe). Hopelijk volgen enkele jaren goede voortplanting en wordt de glassnijder opnieuw een vrij gewone verschijning in westelijk Vlaanderen.

Eerste Glassnijder voor West-Vlaanderen

Op 9 juni werd in de namiddag een Glassnijder waargenomen in het reservaat de Damse Stadswallen op een stukje van de 17de eeuwse wallen langs de Polderstraat (<http://waarnemingen.be/waarneming/view/55000789>). Een mannetje Glassnijder patrouilleerde er tussen riet en moeraszegge. Over de herkomst van dit beest kunnen we slechts gissen, maar over de grens in Zeeland komt de soort alleszins voor. Uitzijken dus in kansrijke West-Vlaamse gebieden, waarbij we vooral aan waterplassen met verlandingsvegetaties denken. Misschien moeten we ook in de duinen aan Glassnijder denken, aangezien duinbiotopen in Nederland ook door de soort gebruikt worden. Op het bewuste stuk ringgracht in Damme zijn daarnaast ook Grote roodgouffers *E. najas* te zien, een soort die in West-Vlaanderen verspreid voorkomt, maar er toch verre van algemeen te noemen is. Tegenwoordig vliegen Grote roodogen in hoge aantallen op de Damse Vaart, waar mooie plompvegetaties te vinden zijn langs de rietoever.

Literatuur

Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie (2002). De Nederlandse fauna 4: libellen (Odonata). Naturalis, KNNV, EIS.

De Knijf, G., Anselin, A., Goffart, P. & Taily, M. (red.) (2006). De Libellen van België: verspreiding - evolutie – habitats. Libellenwerkgroep Gomphus samen met Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO)

De Knijf G., 2009. Waarneming van de Zadellibel (*Anax ephippiger*) in centrum Brussel (België). *Nieuwsbrief Libellenvereniging Vlaanderen*, 3 (2): 4-6.

Edelaar P., Dijkstra K.D. & N.J. Dingemanse, 1996. *Hemianax ephippiger*: a new dragonfly for The Netherlands (Odonata: Aeshnidae). *Entomologische Berichten Amsterdam* 56 (12): 192-195.

Massale aantallen van de Noordse witsnuitlibel

Geert De Knijf

De laatste weken werden op verschillende plaatsen in België de Noordse witsnuitlibel (*Leucorrhinia rubicunda*) waargenomen. Buiten de traditionele vindplaatsen in de Kempen was dit onder meer het geval in de Gentse kanaalzone te St-Kruis-Winkel op 8 mei 2011 (Ward Vercruyse), in de Henegouwse zandstreek te Stambrugues op 18 mei 2011 (Luc & Dirk Verroken) en ook nog in mei in een kalksteengroeve nabij Doornik (Benoît Gauquie). Uit dezelfde periode dateert er een waarneming uit het centrum van Lille, Noord-Frankrijk (med. Cédric Vanappelghem). Dat is des te opmerkelijker daar er geen populaties van de soort aanwezig zijn in Frankrijk. Steeds werd hierbij de vraag gesteld van waar die dieren konden afkomstig zijn.

In Nederland werden de laatste weken op verschillende locaties zeer grote aantallen van de Noordse witsnuitlibel waargenomen. Getuige hiervan een paar foto's uit het noorden van Nederland. Of er ook dergelijke aantallen werden waargenomen in het zuiden van Nederland of in de Belgische Kempen is me op dit moment niet bekend. Het valt te verwachten dat minstens een deel van die aantallen dieren niet op de voortplantingslocatie blijven, maar beginnen uit te zwermen. Deze aantallen gecombineerd met aanhoudend droog, warm weer met overwegend wind uit het oosten tot noordoosten heeft blijkbaar geleid tot het waarnemen van de Noordse witsnuitlibel op tal van plaatsen waar ze voordien nooit werd waargenomen. Dit fenomeen heeft zich vermoedelijk ook voorgedaan in 2001, toen *L. rubicunda* werd waargenomen in het Kraaibos te Moen in Zuidwest-Vlaanderen (De Knijf 2001).

En wie weet zijn er op een aantal geschikte locaties ook wijfjes terecht gekomen die er eitjes afleggen en waar de larven zich kunnen ontwikkelen. Uitkijken maar de komende jaren of de Noordse witsnuitlibel zich er uiteindelijk kan vestigen of niet.

Referentie

De Knijf G., 2001. Waarneming van *Leucorrhinia rubicunda* (Linnaeus, 1758) in het Kraaibos te Moen-Zwevegem (West-Vlaanderen). *Gomphus* 17 (2): 75-82.

Foto 2. Infobord van het natuureservaat Fochteloërveen wordt opgefleurd door massa's Noordse witsnuitlibellen (*Leucorrhinia rubicunda*). Foto Christophe Brochard

Foto 1 . Noordse witsnuitlibel (*Leucorrhinia rubicunda*) komt massaal uitrusten op het t-shirt (of werden er op geplaatst?) van Ewoud van der Ploeg, een van de auteurs van de nieuw te verschijnen Europese larvenhuidjes tabel. Foto Christophe Brochard

Hoe zit het nu met de Kempense heidelibel (*Sympetrum depressiusculum*) in België ?

Opstart van het opvolgen van de populaties van deze Europees bedreigde soort.

Geert De Knijf - geert.deknijf@inbo.be

De Kempense heidelibel (*Sympetrum depressiusculum*) is de enige Europese Rode Lijstsoort die in België voorkomt (Kalkman et al. 2010). Ze is beperkt tot de Antwerpse en Limburgse Kempen. De laatste waarneming uit Wallonië dateert uit 1954 en is afkomstig van Beloeil, in het westen van de provincie Henegouwen (De Knijf et al. 2006).

De Kempense heidelibel werd de laatste 10 jaar nog op een aantal plaatsen in de gemeenten Mol, Dessel, Retie, Balen, Neerpelt, en in het midden Limburgse vijvergebied en Genk waargenomen. Meestal betrof het één of slechts een paar dieren. Het aantal locaties met enkele tientallen exemplaren is vrij beperkt. In vergelijking met de periode van de libellenatlas (1990-2000) zijn de aantallen dieren op bijna alle locaties sterk afgenomen. Een beeld over hoe groot de aantallen van de Kempense heidelibel soms waren, wordt mooi weergegeven door Jannis (1990). Op 23 mei 1990 was hij getuige van het vroegtijdig uitsluipen van niet minder dan 5.000 Kempense heidelibellen aan de koelwatervijvers te Lommel. Op 18 augustus en op 9 september van datzelfde jaar schatte hij de lokale populatie daar telkens op zo'n 10.000 dieren. Dergelijke grote aantallen worden in Vlaanderen al jaren niet meer waargenomen. Ook elders in Europa namen de aantallen spectaculair af. Zo sprak men begin jaren tachtig nog van miljoenen dieren in de Camargue (Frankrijk) en van zeer grote aantallen in de Po vallei in Italië. In de Camargue komt de soort zo goed als 20 jaar bijna niet meer voor en ook in Italië zijn de aantallen sterk gereduceerd. Ook in Duitsland kende de soort een heel sterke afname de laatste 20 jaar en behoort ze tot de Rode Lijstcategorie 'met uitsterven bedreigd'.

De Kempense heidelibel heeft een heel specifieke levenscyclus die afwijkt van de meeste andere soorten. Zo brengt ze de winter door in het ei-stadium. Uit de eitjes kruipen in het voorjaar de larven die zich heel snel ontwikkelen en die in de loop van de zomer uitsluipen. Het uitsluipen van de eitjes valt samen met de voorjaarsregens, waardoor de plassen zich gedeeltelijk vullen met water. In het ondiepe water kan de

Foto 1. Kempense heidelibel in het Hageven.

Foto Marc Tailly

watertemperatuur zeer snel oplopen wat zorgt voor een vrij grote voedselproductie en dus meer eten voor de larven, waardoor die zich sneller kunnen ontwikkelen. De meeste libellensoorten overwinteren echter als larve en zijn helemaal niet aangepast aan droogvallende plassen in de winter en kunnen er dan ook niet overleven. Het is dan ook aannemelijk dat de Kempense heidelibel, als één van de weinige soorten net profiteert van droogstaande plassen in de herfst en winter. Concurrentie met libellenlarven van andere soorten voor voedsel is daardoor heel beperkt. De plassen op hun beurt mogen dan weer droogvallen op het einde van de zomer en kunnen zich dan weer vullen de volgende lente. Alles lijkt er op dat de soort baat heeft bij een zeer laag waterpeil tot zelfs volledig droogstaan in de winter.

De juiste redenen voor die afname moet wellicht gezocht worden in een verandering van hydrologisch regime in veel van zijn voortplantingsplaatsen. In Noord-Italië en in de Camargue heeft zich de laatste decennia een heuse verandering voorgedaan in de rijstteelt, waardoor de meeste locaties nu 's winters onder water staan (pers. med. Elisa Riservato). In Noord-West-Europa moet de reden van afname vermoedelijk gezocht worden in een ander beheer van veel visvijvers. Vroeger liet men heel wat vijvers leeg in de herfst voor de visvangst en liepen die terug met water vol in het volgende voorjaar. Dergelijke intensieve praktijk werd de laatste decennia meer en meer verlaten en men schakelde over op andere vistechieken. Verschillende van die voormalige visvijvers kwamen ondertussen in natuurbeheer en maar zelden werden dergelijke praktijken verder gezet. Een uitzondering hierop zijn een paar vijvers in het reservaat De Maten te Genk, die jaarlijks in de herfst worden leeg gelaten en dit met als doel om de locale populatie van de Knoflookpad te bevorderen. Een bijkomend probleem in West-Europa wordt gevormd door verdroging van moerasgebieden en de achteruitgang van moerassige zones aan de rand van grote vijvers en meren (Grand & Boudot 2006).

De Kempense heidelibel is op dit moment in West-Europa beperkt tot een paar gebieden in de Duitse deelstaat Noord-Rhijn-Westfalen, de Rhônevallei in Frankrijk, vooral ten noorden van Lyon, enkele gebieden in Noord-Italië en tot de Kempen in Vlaanderen. Vlaanderen heeft dus een grote verantwoordelijkheid voor het voortbestaan van deze soort in West-Europa. Het spreekt voor zich dat het van groot belang is om een beeld te hebben van de evolutie van de aantallen dieren op de verschillende locaties. Daarom organiseren we met de Libellenvereniging Vlaanderen eind juli en augustus een paar excursies met als hoofddoel om de aantallen dieren van de Kempense heidelibel te tellen. Deze basisinventarisatie zal nadien dienen om een gerichte monitoring van deze soort in Vlaanderen op te starten. Bedoeling van deze excursies is per dag zoveel mogelijk gebieden te bezoeken en hiervoor splitsen we ons op in kleinere groepen. Hopelijk slagen we er op die manier in om minstens alle grote populaties te tellen. Voor concrete afspraken verwijs ik door naar de excursiekalender in deze nieuwsbrief.

Referenties

De Knijf, G., Anselin, A., Goffart, P. & Taily, M. (eds.) 2006. De libellen (Odonata) van België: verspreiding - evolutie - habitats. Libellenwerkgroep Gomphus ism Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel.

Grand, D. & Boudot, J.-P. 2006. Les Libellules de France, Belgique et Luxembourg. Biotope, Mèze (Collection Parthénope).

Jannis, G. 1990. Vroegtijdige verschijning van de Kempense heidelibel, *Sympetrum depressiusculum* te Lommel (Limburg). *Gomphus*, 6 (4): 8-9.

Kalkman, V. J., Boudot, J.-P., Bernard, R., Conze, K.-J., De Knijf, G., Dyatlova, E. S., Ferreira, S., Jovic, M., Ott, J., Riservato, E. & Sahlén, G. 2010. European Red List of Dragonflies. Office for Official Publications of the European Union, Luxembourg.

Excursiekalender 2011

Onze excursies staan open voor iedereen en zijn gratis. Daar ze de ganse dag duren, breng je best ook een picknick mee. Voorzie zeker laarzen en liefst ook een insectennet, verrekijker en veldgidsen. Bij slecht weer (regen, koude of sterk bewolkt weer) kunnen excursies afgelast worden. Bij aanhoudend **slecht weer** neem je best de dag voordien **contact op met de verantwoordelijke**.

Zaterdag 20 augustus 2011 – Mol-Postel: Kempense heidelibel

Dit weekend proberen we zoveel mogelijk populaties van de Kempense heidelibel (*Sympetrum depressiusculum*) te tellen. We spreken allen af in Mol thv de brug over het Kempens kanaal die naar Postel gaat. Daarna splitsen we ons in kleine groepen om zoveel mogelijk gebieden in de omgeving te kunnen tellen. Bij goed weer, gaan we zondag 21 augustus verder met het tellen van de populaties.

Afspraak: om 10uur aan de brug over het Kempens kanaal langs de weg die van Mol naar Postel (N136) gaat. (51°14'15.14"N, 5°11'12.82"O)

Verantwoordelijke: Geert De Knijf (0476/403 454 – geert.deknijf@inbo.be)

**Extra
excursie**

Zondag 3 juli: Natuurontwikkeling in het Zwin

We krijgen de unieke mogelijkheid om de natuurontwikkelingsgebieden in het Zwin te bezoeken. Piet Lozie neemt ons mee naar de recent gegraven poelen en ook naar enkele bestaande, gerestaureerde poelen waar we de resultaten van de grootschalige inrichtingswerken kunnen bekijken. De oostkust is niet echt gekend om zijn grote aantallen libellen, maar verrassingen kunnen hier altijd wel optreden. We komen op het juiste moment voor pantserjuffers en heidelibellen, vooral zuidelijke soorten worden hier opmerkelijk meer gezien dan in het binnenland. We kunnen ons verwachten aan Tengere grasjuffer (*Ischnura pumilio*), Zwervende pantserjuffer (*Lestes barbarus*) en Gaffelwaterjuffer (*Coenagrion scitulum*), wie weet zien we wel de Zuidelijke heidelibel (*Sympetrum meridionale*)?

Afspraak: om 13u30 aan de parking Zwin, ter hoogte van de ingang van het Zwin.

Info: Tim Adriaens 0496/62 61 78 (ledenadmin@odonata.be)

Zondag 17 juli: Den Diel en de Ronde Put in Mol-Postel

De rijkste libellengebieden van de Benelux liggen in het gebied rond Mol-Postel. Vandaar dat we geregeld een wandeling inplannen in deze streek. In de voormiddag bezoeken we natuurreservaat Den Diel. Voornaamste soorten die we zullen zoeken zijn Bandheidelibel (*Sympetrum pedemontanum*), Kempense heidelibel (*Sympetrum depressiusculum*) en andere zeldzame Kempense specialiteiten. In de namiddag gaan we op bezoek op de Ronde Put met als doelsoorten Hoogveenglanslibel (*Somatochlora arctica*) en de Gewone bronlibel (*Cordulegaster boltonii*).

Afspraak om 10 uur aan de parking van het Ecocentrum te Mol- Rauw. Hier kan 's middags het lunchpakket worden opgegeten en is er de gelegenheid om iets te drinken.

zie voor
wijzigingen in de
kalender of om
afspraken te
maken met
andere
deelnemers op
ons forum:
www.odonata.be

Info: Peter Van der Schoot (petervanderschoot@telenet.be) of Jef Sas 014/31 26 57 (jef.sas@euphony.net.be) en Frans Daemen 014/37 98 47 (fransdaemen@telenet.be)

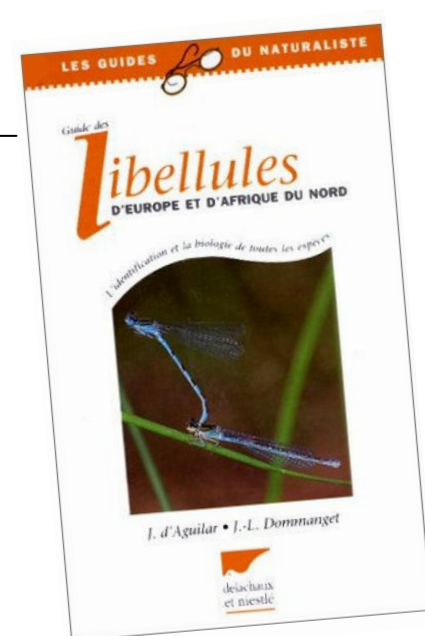
Zondag 7 augustus, Turnhouts Vennengebied

Het Turnhouts Vennengebied zal nog weinig introductie behoeven. Het gebied is een 300 ha grote lappendeken van grote en kleine vennen, heiderelicten, weidevogelgraslanden met poelen en depressies. In de loop van de voorbij 10 jaar werden maar liefst 42 soorten libellen waargenomen...

We gaan vooral specifiek zoeken naar pantserjuffers, glazenmakers en heidelibellen, waarbij we bijna alle in Vlaanderen aangetroffen soorten kunnen verwachten. We bezoeken eveneens de natuurinrichtingswerken die hier zijn uitgevoerd in kader van een recent Life + project.

Afspraak om 10u00 einde ring rond Turnhout thv kruispunt met Kastelein.

Info: Peter Van der Schoot (petervanderschoot@telenet.be) en Ronny Janssen 0488/88 36 97

Het boek **Les libellules d'Europe et d'Afrique du nord** van J. d'Aguilar en J.L. Domanget is voor een prijsje te koop in de JNM winkel te Gent. Voor zover ik me goed herinner was dat 12 euro ipv ruim meer dan 30 euro. Ook al is deze veldgids niet meer de meest recente en kunnen de tekeningen niet tippen aan de Dijkstra, de verspreidingskaartjes erin zijn heel goed en nog steeds bruikbaar. Is natuurlijk ook altijd leuk om jouw libellencollectie te vervolledigen. GDK

Topic	Auteur	Antwoorden	Lees	Laatste Bericht
Brume koranbout en glasnijder stampoelbroek	Tzigan	2	9	26/05/2010 21:51:15 by: MarcT
Brume koranbout - Torfbroek	Pge	2	31	12/05/2010 21:57:07 by: MarcT
Conference "over the" plas	MarcT	0	215	08/05/2009 20:20:09 by: MarcT
Excursie Het Winne	Pge	0	54	24/05/2009 17:20:14 by: Pge
Juffer eet juffer	Pge	0	40	23/05/2009 17:23:55 by: Pge
Tweevlek (Epitheca bimaculata)	Tzigan	0	42	19/05/2009 23:25:47 by: Tzigan
Maanwaterjuffer	Tzigan	1	73	01/05/2009 21:47:11 by: MarcT
vluchtfotografie	purperlibel	4	125	30/04/2009 11:40:57 by: Tzigan
Geelvlak heidelibel	Tzigan	0	56	01/04/2009 23:32:07 by: Tzigan
Atlas Odonata Midellands zeegebied	Hwall	6	118	25/03/2009 12:14:43 by: MarcT

De website van de Libellenvereniging Vlaanderen vzw is www.odonata.be zie ons **forum** www.odonata.be/divan voor nieuwtjes en afspraken of wijzigingen van excursies. Ook kan je er je vragen kwijt of hulp krijgen bij determinatie.

Verslag van de excursie naar de Weerribben (Noord-Nederland) van 7 mei 2011

Summary: Trip report of the excursion to the National Park Weerribben (The Netherlands) on 7th of May 2011. We first visited a the freely accessible part of the Weerribben, called Woldlakebos. Here we found two males of *Sympecma paedisca*, several individuals, most of them tenerals of *Aeshna isoceles*, *Leucorrhinia pectoralis* and *L. rubicunda*. The most common species here were *Coenagrion pulchellum*, *Brachytron pratense* and *Cordulia aenea*. In the afternoon, we had the chance to go to a strictly protected part of the Weerribben where more than 50 adults of *Coenagrion armatum* could be observed. Other interesting species here were *Sympecma paedisca* and *Leucorrhinia pectoralis*.

Gezien het beperkte aantal plaatsen op de boot, moesten we het aantal deelnemers beperken tot maximaal 20 waardoor een aantal personen helaas niet meekonden. De aanloop naar dit weekend was schitterend. Al weken goed weer en al een record aantal soorten aan het vliegen aan eind mei. Ook voor die dag werd er warm en zonnig weer voorspeld. Helaas zou later blijken was er bij momenten toch wel veel wind om libellen mooi te kunnen fotograferen. Gezien de grote afstand, voor sommigen zelfs ruim boven de 350 km en door een fileprobleem op de autoweg in de Flevopolders, geraakte iedereen, waaronder ook ondergetekende niet op tijd aan de afspraakplaats. Gelukkig was de afspraakplaats zodanig gekozen dat diegenen die er op tijd waren in de onmiddellijke omgeving al de eerste libellen konden waarnemen. Of bewonderde men de Zwarte wouw die werd lastig gevallen door twee Buiszuiders of was het net andersom?

Foto 1: Plasje in Woldlakebos .
Foto Geert De Knijf

Aan een eerste kleine plas in het Woldlakebos werden de eerste van vele honderden Smaragdlibellen (*Cordulia aenea*) en Viervlekken (*Libellula quadrimaculata*) waargenomen. Ook de Grote roodoogjuffer (*Erythromma najas*) en de Variabele waterjuffer (*Coenagrion pulchellum*) waren hier heel talrijk aanwezig. Even later werden ook de eerste Glassnijders (*Brachytron pratense*) waargenomen. En nog vele tientallen zouden volgen. Al vrij snel werden de eerste tenerale dieren van de Gevlekte witsnuitlibel (*Leucorrhinia pectoralis*) gespot. In totaal zagen we minstens een tiental mannetjes en vrouwtjes, meestal echter nog niet volledig uitgekleurd. Ook werden verschillende

den volgen. Al vrij snel werden de eerste tenerale dieren van de Gevlekte witsnuitlibel (*Leucorrhinia pectoralis*) gespot. In totaal zagen we minstens een tiental mannetjes en vrouwtjes, meestal echter nog niet volledig uitgekleurd. Ook werden verschillende

Foto 2: Een pas uitgeslopen exemplaar van de Gevlekte witsnuitlibel (*Leucorrhinia pectoralis*) in het Woldlakebos.
Foto Marc Tailly

larvenhuidjes van de Gevlekte witsnuitlibel gevonden. De Vroege glazenmaker (*Aeshna isoceles*) verdween al even snel als hij was gekomen, wat tot grote frustratie leidde van velen die deze soort wilden fotograferen. Maar gelukkig werden nadien nog een 5-tal, meestal jonge dieren door iedereen gezien, zonder dat ze echter mooi gingen zitten om er een mooi plaatje van te schieten. Een aantal in Vlaanderen zeer algemene soorten werden slechts na veel moeite gevonden. Zo werd hier slechts 1 mannetje van het Lantaarntje (*Ischnura elegans*) gevonden, alsook ook mannetje van de Azuurwaterjuffer (*Coenagrion puella*). Blijkbaar liggen de

soortverhouding in de echt goede laagveengebieden toch wel wat anders dan wat wij in Vlaanderen nog hebben. Langs één van de brede grachten langs het wandelpad werd eerst één en vervolgens nog een tweede mannetje van de Noordse winterjuffer (*Sympecma paedisca*) opgemerkt. Dit was voor de meesten een nieuwe soort en terug werden de fototoestellen massaal bovengehaald, voor zover ze al diep weg waren gestoken. Verder werd er ook nog niet volledig uitgekleurd mannetje Bruine korenbout (*Libellula fulva*) gezien. Na meer dan 1 uur waren we nog niet verder geraakt dan een paar honderd meter en op de terugweg naar de wagens werden nog een paar mannetjes van de Noordse witsnuitlibel (*Leucorrhinia rubicunda*) gespot. Naast een ganse reeks leuke en zeldzame plantjes konden we ons nog vermaken met een overvliegende Ooievaar en discussieerden sommigen of dit nu Snor dan wel Sprinkhaanrietzanger was, om nadien duidelijk vast te stellen dat we beide soorten hoorden.

Snel werden de meegebrachte boterhammetjes verorberd waarna we ons verplaatsen naar de lokalen van Staatsbosbeheer in Kalenberg. Met bootjes en gids van Staatsbosbeheer vertrokken we even later naar een voor het publiek afgesloten deel van de Weerribben, meer specifiek naar één van de petgaten waar de Donkere waterjuffer of *Coenagrion armatum* aanwezig is. Deze soort werd pas een tiental jaar geleden terug in Nederland waargenomen na een afwezigheid van bijna 50 jaar. De Donkere waterjuffer komt verder nog voor in een beperkt aantal gebie-

Foto 3: Met zo'n allen gezellig bootje varen naar de locatie van de Donkere waterjuffer

Foto Geert De Knijf

Foto 4: Pas uitgeslopen exemplaar van de Vroege glazenmaker (*Aeshna isoceles*).

Foto Marc Tailly

Foto 5: Tandem van de Donkere waterjuffer (*Coenagrion armatum*).

Foto Geert De Knijf

den in Noord-Duitsland, ondermeer Sleswig-Holstein waar ze pas een vijftal jaar geleden terug werd gevonden na een lange afwezigheid, Denemarken en Polen. Pas vrij algemeen wordt de soort in het zuiden van

Foto 6: Een nog niet volledig uitgekleurd exemplaar van de Bruine korenbout (*Libellula fulva*).

Foto Geert De Knijf

Zweden en Finland en verder oostwaarts in de Baltische Staten, Wit-Rusland en Rusland. Op weg erheen gaf de beheerder van Staatsbosbeheer wat uitleg over de Weerribben, een gebied van 3500 ha water en laagveen dat samen met de Wieden een Nationaal Park vormt van bijna 15.000 ha laagveengebied. Dit vormt meteen een van de belangrijkste moeras- en laagveengebieden van West-Europa waarin heel wat zeldzame planten- en diersoorten voorkomen, waaronder een volledige libellengemeenschap van laagveenmoerassen.

Op weg erheen werden verschillende Grote roodoogjuffers, Variabele waterjuffers, Vuurjuffertjes (*Pyrrhosoma nymphula*) en Viervlekken waargenomen. Na een boottochtje van een halfuur konden we terug op de 'ribben', of de overblijvende smalle stroken land waarop eertijds de uitgestoken turf uit de 'weren' of de petgaten te drogen werd gelegd. Gewapend met verrekijker en fototoestel, de netjes moesten in de auto achterwege blijven, konden we beginnen zoeken naar die kleine donkere waterjuffers. Lang heeft het gelukkig niet geduurd vooraleer we de eerste dieren zagen, maar daarvan goede foto's nemen is nog wat anders. De Donkere waterjuffer heeft namelijk de ambetante neiging om weinig te vliegen en zich steeds in de vegetatie op te houden, waardoor er altijd wel sprietten of stengels in de weg staan om mooie plaatje te trekken. Na een kleine twee uur zoeken werden alles samen zeker een 30-tal mannetjes en wijfjes waargenomen plus nog een 10-tal dieren in tandem waarbij we een tandem mooi konden zien eitjes afleggen. Behalve de Donkere waterjuffer werden hier ook nog zeker vijf dieren van de Noordse winterjuffer (*Sympecma paedisca*) gezien alsook nog verschillende tenerale dieren van de Gevlekte witsnuitlibel (*Leucorrhinia pectoralis*). Verder vlogen hier ook nog heel wat Variabele waterjuffers rond alsook een paar Smaragdlibellen en Glassnijders. Tegen halfvijf waren we terug bij de wagens, waarna alvorens de lange terugweg aan te vatten nog snel een terrasje werd opgezocht om te toosten op de nieuwe soorten die men had gezien. Alles bij elkaar een verre tocht voor één dag, maar absoluut meer dan de moeite waard.

Foto 7: Larvenhuidjes of exuviae van de Gevlekte witsnuitlibel (*Leucorrhinia pectoralis*)

Foto Geert De Knijf

Geert De Knijf

lidgeld 2011

Ondertussen is de samenwerking met de Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie omtrent het Nederlandstalige tijdschrift *Brachytron* een feit. Ondertussen kon je reeds kennismaken met de recentste nummers. Door een samenwerking tussen de NVL en onze LVV zal de inhoud van dit nederlandstalige tijdschrift niet alleen maar meer in het bijzonder Nederland beslaan maar ook Vlaanderen en zullen er dus ook bijdragen in verschijnen over Vlaanderen. Zo krijg je ook als Vlaming in eigen taal een pak interessant en relevant leesvoer voorgeschoteld.

Gevolg is wel dat we verplicht waren het lidgeld wat op te trekken, naar **20 euro** per jaar (jeugd 13 euro). Daarvoor krijg je dus onze eigen nieuwsbrief en 2 nummers per jaar *Brachytron*. Nieuwe leden ontvangen een welkomstpakket (o.a. zoekkaart libellen).

Lidgeld regelen kan op rekening 523-0802436-30 van
Libellenvereniging Vlaanderen vzw.
IBAN BE15 5230 8024 3630

VOORDEEL

Wie nu lid wordt van onze Libellenvereniging Vlaanderen kan terzelfdertijd voor een voordeelprijs* (10 euro) een exemplaar van De Libellenatlas aanschaffen. Vermeld dan bij je overschrijving "promo + atlas". In dit geval dus ofwel 30 euro ofwel 23 euro (jeugd). Dit aanbod is enkel geldig in België. Als extra krijgen de leden ook nog het laatste nummer van de jaargang 2008 van *Brachytron*.

Ledenadministratie - verzending nieuwsbrief

De kosten voor het versturen per **post** van zaken als onze nieuwsbrief zijn telkens een flinke hap in het budget van een vereniging. Dat is bij ons niet anders. Anderzijds heeft een elektronische **PDF-versie** het voordeel dat kleurenfoto's kunnen gebruikt worden. En sommigen onder jullie verkiezen dat zelfs en drukken hem desgewenst zelf af. De gedrukte versie kan – omwille van de kosten – alleen in zwart-wit.

Het is zeker niet de bedoeling de gedrukte versie af te schaffen, maar we willen graag even peilen naar de wensen van onze leden.

We willen daarom **iedereen** verzoeken een mailtje te sturen naar Tim Adriaens, verantwoordelijke voor onze ledenadministratie en hem

1. je mailadres door te geven (die kan voor diverse zaken van pas komen)
2. aan te geven of je de nieuwsbrief zeker ook per post wenst te ontvangen, of als je verkiest hem slechts elektronisch te krijgen.

Zaken ivm met adreswijziging geef je ook best meteen aan Tim door. Je bereikt hem op ledenadmin@odonata.be of op het postadres Tim Adriaens, INBO, Kliniekstraat 25, 1070 Brussel.